International Journal of Advance and Applied Research
Peer Reviewed | International Open Access Journal
ISSN: 2347-7075 | Impact Factor – 8.141 | *Website:* https://ijaar.co.in/
Volume-13, Issue-3 | January – February 2026

Original Article

आधुनिक मराठी नाटकाची संहिता आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता

प्रा. विनायक विलास सरदेसाई

सहाय्यक प्राध्यापक

चंद्राबाई शांताप्पा शेंडुरे कॉलेज, हुपरी

Manuscript ID: IJAAR-130365
ISSN: 2347-7075
Impact Factor – 8.141

Volume - 13
Issue - 3
January – February 2026
Pp. 349 - 352

Submitted: 15 Jan.2026
Revised: 20 Jan. 2026
Accepted: 30 Jan. 2026
Published: 10 Feb. 2026

Corresponding Author:
प्रा. विनायक विलास सरदेसाई

Quick Response Code:

Website: https://ijaar.co.in/

DOI: 10.5281/zenodo.18897338

DOI Link: https://doi.org/10.5281/zenodo.18897338

Creative Commons

OPEN ACCESS

प्रस्तावना:

AI म्हणजे कृत्रिम बुद्धिमत्ता — संगणकीय प्रणाली जी मानवी बुद्धिमत्तेसारखे काम करू शकते.

मराठी नाटकाची परंपरा संत साहित्यापासून सुरू होऊन स्वातंत्र्योत्तर काळात आधुनिकतेकडे वाटचाल करते. विजय तेंडुलकर, सतीश आळेकर, महेश एलकुंचवार, गिरीश कर्नाड यांसारख्या नाटककारांनी मराठी नाटकाला वैचारिक आणि आशयात्मक खोली दिली. २१व्या शतकात तंत्रज्ञानाच्या झपाट्याने होणाऱ्या विकासामुळे नाट्यसंहिता लेखनातही नवे प्रयोग होत आहेत. यामध्ये कृत्रिम बुद्धिमत्तेचा वापर हा एक महत्त्वाचा टप्पा ठरतो.

विषय विवेचन:

कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) : संकल्पना:

कृत्रिम बुद्धिमत्ता म्हणजे अशी संगणकीय प्रणाली जी मानवी बुद्धीप्रमाणे विचार, विश्लेषण, निर्णय आणि सर्जनशीलता दाखवू शकते.

AI चे प्रमुख घटक:

- **मशीन लर्निंग नैसर्गिक भाषा प्रक्रिया (NLP)**
- **डेटा विश्लेषण**

Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0)
This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License (CC BY-NC-SA 4.0), *which permits others to remix, adapt, and build upon the work non-commercially, provided that appropriate credit is given and that any new creations are licensed under identical terms.*

How to cite this article:
प्रा. विनायक विलास सरदेसाई. (2026). आधुनिक मराठी नाटकाची संहिता आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता. International Journal of Advance and Applied Research, 13(3), 349 - 352. https://doi.org/10.5281/zenodo.18897338

प्रयोगशील नाटकांना तांत्रिक आधार:

- नाटकांचे डिजिटायझेशन
- जागतिक स्तरावर मराठी नाटक पोहोचवणे

मर्यादा आणि आव्हाने:

- मानवी संवेदना पूर्णपणे व्यक्त न होणे
- सर्जनशीलतेत यांत्रिकपणा येण्याची शक्यता
- नाटकातील आत्मीयता कमी होण्याचा धोका

स्वयंचलित निर्मिती (Content Generation)

आधुनिक मराठी नाटक : थोडक्यात परिचय:

१९६० नंतर मराठी नाटकाने पारंपरिक चौकटी मोडून प्रयोगशील, सामाजिक, राजकीय आणि मानसिक स्तरांवर वाटचाल केली.

प्रमुख वैशिष्ट्ये:

- वास्तववाद आणि प्रयोगशीलता
- सामाजिक प्रश्नांची मांडणी
- व्यक्तिरेखांचे मानसशास्त्रीय विश्लेषण
- संवादांमधील धार आणि प्रतीकात्मकता

महत्त्वाचे नाटककार:

- विजय तेंडुलकर
- महेश एलकुंचवार
- सतीश आळेकर
- जब्बार पटेल (दिग्दर्शक म्हणून योगदान)

AI आणि आधुनिक मराठी नाटक यांचा संबंध:

(अ) नाटक संहिता लेखनात AI:

- कथानकाची रूपरेषा तयार करणे
- सामाजिक वास्तवाचे प्रतिबिंब व्यक्ती-समाज संघर्षाचे दर्शन
- प्रयोगशील रचना आणि संवाद मानसिक, राजकीय व सांस्कृतिक प्रश्नांचे मांडणी

या वैशिष्ट्यांवर आधारित आहे. संहिता ही नाटकाची आत्मा असून तिच्यावर संपूर्ण नाट्यप्रयोग उभा राहतो.

कृत्रिम बुद्धिमत्ता : संकल्पना आणि स्वरूप

कृत्रिम बुद्धिमत्ता म्हणजे मानवी बुद्धिमत्तेप्रमाणे विचार, विश्लेषण, भाषा प्रक्रिया आणि निर्णय घेण्याची क्षमता असलेली संगणकीय प्रणाली.

AI चे प्रमुख प्रकार:

हे प्रकार साहित्यनिर्मितीतही वापरले जात आहेत.

नाट्यसंहिता लेखनात AI चा वापर:

आधुनिक मराठी नाटकाच्या संहिता लेखनात AI खालील प्रकारे उपयोगी ठरते.

कथानक निर्मिती:

AI प्रणाली सामाजिक विषय, ऐतिहासिक घटना किंवा मानवी भावना यांवर आधारित कथानक सुचवू शकते.

मराठी नाटकाची सुरुवात:

मराठी नाटकाची परंपरा विष्णुदास भावे (१८४३) यांच्या “सीता स्वयंवर” या नाटकापासून सुरू झाली असे मानले जाते. यालाच मराठी रंगभूमीचा पाया मानतात.

मराठी नाटकाचे टप्पे:

(अ) प्रारंभीचे नाटक (१८४३–१८८०):

पौराणिक व धार्मिक विषय संस्कृत नाटकांचा प्रभाव संगीताचा मोठा वापर

प्रमुख नाटककार: विष्णुदास भावे

(आ) संगीत नाटकाचा काळ (१८८०–१९२०):

- संगीतप्रधान नाटके लोकप्रिय
- भावगीत, पदे, राग-रागिणी यांचा वापर

प्रमुख नाटककार व नाटके:

- अण्णासाहेब किर्लोस्कर – शाकुंतल, सौभद्र गोविंद बल्लाळ देवल – शारदा सामाजिक व वास्तववादी नाटक (१९२०–१९५०)
- समाजसुधारणा, स्त्री-प्रश्न, अंधश्रद्धा वास्तववादी मांडणी प्रमुख नाटककार: मामासाहेब वरेरकर
- प्रल्हाद केशव अत्रे – साष्टांग नमस्कार, लग्नाची बेडी

आधुनिक व प्रायोगिक नाटक (१९५० नंतर):

अस्तित्ववाद, मनोविश्लेषण नाट्यरचनेत प्रयोगशीलता

कथानक निर्मिती:

AI प्रणाली सामाजिक विषय, ऐतिहासिक घटना किंवा मानवी भावना यांवर आधारित कथानक सुचवू शकते.

संवाद लेखन:

संवादांची रचना, भाषाशैली, पात्रानुसार शब्दप्रयोग यासाठी AI सहाय्यक ठरू शकते.

पात्रनिर्मिती:

पात्रांचे मानसिक गुणधर्म, वर्तन पद्धती, संघर्ष यांची रूपरेषा AI द्वारे तयार करता येते.

प्रयोगशील नाटक:

नॉन-लिनिअर कथा, मल्टिपल एंडिंग्स, संवादातील बदल असे प्रयोग AI मुळे शक्य होतात.

आधुनिक मराठी नाटक आणि AI : संभाव्यता:

- नवोदित नाटककारांना लेखन सहाय्य
- वेळ आणि श्रमांची बचत नव्या शैलींचा शोध
- डिजिटल नाट्य आणि ऑनलाइन प्रयोगांना चालना

मर्यादा आणि आव्हाने:

- मानवी संवेदना आणि अनुभवांची मर्यादा
- सर्जनशीलतेचा कृत्रिमपणा
- सांस्कृतिक संदर्भांची अपूर्ण समज
- लेखकाच्या मौलिकतेवर होणारा परिणाम

AI ही सहाय्यक प्रणाली असू शकते; परंतु ती मानवी लेखकाचा पर्याय ठरू शकत नाही.

मानवी नाटककार विरुद्ध AI:

मराठी नाटक हे सामाजिक आणि भावनिक अनुभवांशी निगडित असल्यामुळे मानवी लेखकाची भूमिका अनन्यसाधारण आहे. AI कल्पना देऊ शकते; पण जीवनानुभव, वेदना, संघर्ष आणि संवेदना यांचे सखोल चित्रण मानवी लेखकच करू शकतो.

भविष्यातील दिशा:

- भविष्यात मराठी नाटकात AI-सहलेखन (Co-writing)
- डिजिटल स्टेज आणि व्हर्च्युअल नाटक

प्रेक्षक प्रतिसादानुसार बदलणारी संहिता अशा नव्या शक्यता निर्माण होतील.

मराठी नाटकाचे महत्त्व:

- समाजप्रबोधनाचे प्रभावी माध्यम
- मराठी भाषेचा व संस्कृतीचा विकास सामाजिक प्रश्नांना वाचा फोडली

निष्कर्ष:

१. आधुनिक मराठी नाटकाची संहिता आणि कृत्रिम बुद्धिमत्ता यांचा संबंध हा सहयोगात्मक आहे.
२. AI ही नाटककारासाठी एक प्रभावी साधन ठरू शकते; परंतु नाटकाच्या आत्म्याला जिवंत ठेवण्याचे कार्य मानवी सर्जनशीलतेकडेच राहते.
३. AI चा वापर मराठी नाटकाच्या विकासासाठी पूरक ठरू शकतो, पर्यायी नाही.
४. AI चा उपयोग लेखन प्रक्रिया या मध्ये पूरक ठरू शकत नाही .
५. कल्पना सुचवणे, ड्राफ्ट मदत. अनुवाद/भाषांतर.यासाठी AIचे महत्वपूर्ण योगदान आहे .
६. अभिनय सहाय्यक आवाज सिम्युलेशन, भाव विश्लेषण. दर्शक संवाद/फीडबॅक. AI आधारित प्रश्नोत्तरे, अभिप्राय संकलन. डिजिटल नाटक प्रेझेंटेशन. व्हर्चुअल पांडाल, AI दृश्य निर्मिती. इ चा वापर होतो .
७. आधुनिक मराठी नाटक हे सामाजिक, संवेदनशील आणि प्रयोगशील आहे.
८. AI नाटक लेखन, कल्पना, भाषांतर व सहाय्यक साधन म्हणून उपयोगी आहे.
९. कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि आधुनिक मराठी नाटक यांचे नाते पूरक आहे.
१०. AI हे नाटकाच्या सर्जनशीलतेला दिशा देणारे साधन आहे.

पण मानवी अनुभव, संवेदना आणि सामाजिक जाणिवा यांची जागा घेऊ शकत नाही.

संदर्भग्रंथ:

१. प्रल्हाद केशव अत्रे – साष्टांग नमस्कार , लग्नाची बेडी १९३५
२. अण्णासाहेब किर्लोस्कर – शाकुंतल, सौभद्र १८८०
३. गोविंद बल्लाळ देवल – शारदा १८९९
४. मराठी नाटक आणि रंग भूमी - प्रा .दत्ता भगत मेहता पब्लिशिंग हाउस १९९०
५. विजय तेंडुलकर – घाशीराम कोतवाल, सखाराम बाइंडर